

Каада-салттар тууралуу Айгине ИМБ тарабынан даярдалган бейзаттык маданияттын тизмесине

эксперттик крутунду

Кыргыз Республикасында эле эмес, анын чегинен сырткаркы кеңири чөйрөдө белгилүү “Айгине” илимий-маданий борбору тарабынан кыргыз элинин бейзаттык маданий мурасынын улуттук тизмесинин түзүлүп чыгышы, аталган борбордун жигердүүлүгүн, ата-бабалардан калган баалуулуктарды баалап, келечек жаштарга өткөрүп берүүгө салымын кошууга умтулгандыгын көрсөтүп турат. Улуттук тизмени даярдоого тартылган борбордун кызматкерлери тарабынан абдан көп иш аткарылган. Каада-салттар, ырым-жырымдар, тыюулар деталдаштырылып аныктамасы, тараган аймактары, учурдагы абалы баяндалып адабияттар сунушталган. Материалдык эмес маданияттын түзүүчүлөр тарабынан иштелип чыккан тизмеси классификацияланып жети түргө бөлүнүп берилген. Алар төмөнкүлөр:

1. Тиричиликке байланыштуу каада-салттар, ырымдар;
2. Тирүүлүккө байланыштуу каада-салттар, ырымдар;
3. Табиятты, жан-жаныбарларды жана кишини таанууга, дарылоого, эмдөөгө байланыштуу билимдер;
4. Майрам, салтанаттар;
5. Үрп-адаттар;
6. Элдик тыюулар;
7. Жоокерчилик жол-жоболор.

Жалпысынан алганда “Айгине” борбору аткарган иш жогору баалоого татыктуу жана колдоого арзыйт деп айтсак жарашат. Ошону менен бирге эле сунушталган долбоордо бир катар мүчүлүштүктөр орун алган. Алардын жүйөлүүлөрүн эске алып, кайрадан бир сыйра иштеп оңдоп-түздөө киргизүү улуттук тизменин сапатын жогорулатат деген үмүт менен кетирилген кемчиликтерге токтолууну туура таптым.

Алгач, айрым түйүндүү терминдер менен түшүнүктөр так, орду менен колдонулушу керек деген ой келет. Негизи руханий маданияттын ажырагыс бөлүгүн түзгөн каада-салтты ажыратып кароонун зарылдыгы жок. Сөз болуп жаткан маселенин алкагында ал бир гана түшүнүктү туюндурат. Бул ырым-жырымга деле тиешелүү. Каада-салт адамдардын жашоосундагы кайталанып туруучу туруктуу норма болуп, анын бир бөлүгү ишенимдерге, символдорго тыгыз байланышкан кандайдыр бир жасалган кыймыл-аракеттерди, айтылган сөздөрдү өзүнө камтыган ырым-жырымдар менен коштолуп келет. Бул конкреттүү учурда аталган кош сөздөрдү терминдердин көп маанилүүлүгү өңүтүнөн кароонун зарылчылыгы жок го деген пикирдемин.

Тизмени түзүүчүлөрдүн сунуштаган классификациясы суроолорду пайда кылбай койбойт. Эгер мен туура түшүнсөм, тиричиликке байланыштуу каада-салттар адамдардын экономикалык жашоосунун, ал эми тирүүлүккө байланыштуу каада-салттар адамдын өмүрүнүн руханий жагына тиешелүү. Булардын ар биринде өзүнчө бир бүтүндүктү түзгөн каада-салттар анча зарылдыгы жок болсо дагы өтө эле майдаланып берилген. Мисалы бул көчкө байланыштуу салттан байкалып турат (суу кечирүүнү, бел

ашырууну өзүнчө көрсөтүүнүн зарылдыгы деле жокпу дейм). Аталган каада-салттарды чарбачылыкка байланыштуу, адамдын өмүр сүрүүсүнүн баскычтарына байланыштуу деп атаса кандай? Акыркысы тагыраак болсун десе баланын төрөлүп, чоңоюшуна байланыштуу, үйлөнүүгө байланыштуу, сөөк коюуга жана маркумду эскерүүгө байланыштуу деген сыяктуу кылып бөлүүнү сунуштайт элем.

Табиятты, жан-жаныбарларды жана кишини таанууга, дарылоого, эмдөөгө байланыштуу билимдер деп аталган бөлүктө көп жылдык байкоолорго негизделген рационалдуу элдик билимдер менен катар эле куучулук, бүбү-бакшы, түшчүлүк, түкүрүкчүлүк ж.б. сыяктуу көбүнчө ишенимдерге байланыштуу элементтер киргизилген. Мындай иррационалдуу тажрыйбалар илимпоздордун изилдөө объектиси боло бериши керек, бирок да, аларды элдик билимдерге кошууга болбойт деп эсептейм. Ушул бөлүктү Элдик билимдер деп атап, ичинен ботаникалык билимдер, элдик табыпчылык, ветеринариялык билимдер, астрономиялык билимдер ж.б. сыяктуу кылып ичинен ажыратып, чакан так түшүндүрмөлөрү менен берсе жаман болбос эле.

Майрам, салтанаттар бөлүгү кайрадан карап чыгып оңдоп түзөттүүлөрдү киргизүүнү талап кылат. Аларды үй-бүлөлүк, коомдук, календардык кылып карап, Жаңы жыл, Нооруз, Курман айт, Орозо айт, кырман көтөрүү, үлүш сыяктуу майрамдарды киргизүү зарыл деп ойлойм. Авторлор Нооруду Жаңы жыл деп эсептешет. Чындыгында мурда андай болгон эмес, кийин гана массалык аң сезимге Нооруз жаңы жылдын келиши катары орноп калды. Бул байыркы перс маданиятында чындыгында эле Жаңы күндүн келишин түшүндүргөн. Бирок, көчмөн кыргыздарда жаңы жыл жалган куранга же азыр биз колдонгон календарь боюнча февраль айына туура келген. Той деп эле жалпысынан берүү канчалык деңгээлде талапка ылайык? Ит агытып, куш салууну майрамга кошуу менин оюмча анча коошпой калат го?

Үрп-адаттарга байланыштуу бөлүмдүн аталышы менен негизги мазмуну анча дал келбегендей туюлат. Теңирлик дүйнөтааным, нарк, курултай, жети ата, урпак, эл куту, жер куту, аксакал, акбайбиче, ак келин, ак жолтой, ак жайдаң, эр, билги, башчы, ата мекен, элдик жаза, намыс, элдин алкышы, жаздоо-жайлоо-күздөө-кыштоо, кун, элдин уулу, элдин кызы, эл жакшысы сыяктуу түшүнүктөрдү аталган бөлүмгө киргизүү суроо жаратпай койбойт. Алардын ичинде ишенимге, социалдык, туугандык түзүмдөргө, сезондук жайыттарга байланыштуу түшүнүктөрдүн механикалык жол менен кошулуп калгандары бар экендиги байкалып турат. Ал эми теңирлик дүйнөтааным, үрп-адаттан мурда ишенимдерге, элдик билимдерге жакындай сезилет. Кыскасы бөлүмдү кайрадан иштеп чыгууну сунуштайт элем.

Элдик тыюуларды мындан дагы жогорку деңгээлде иштеп чыгууга болот деп ойлойм. Мында фольклорчулардын, этнографтардын, этнопсихология багытындагы илимпоздордун эмгектеринде тыюулар тууралуу жакшы маалыматтарды табууга мүмкүн экендигин айта кетүү керек. Авторлор тарабынан көрсөтүлүп түшүндүрмөлөрү берилген ээлүү жерге аяр бол, күндөн кеч калба, чөптү кордосоң көзгө саят дегендерди тыюулардын катарына киргизүүгө болобу деген суроо жаралат.

Үрп-адат, элдик тыюуларда башка бөлүктөрдөгүдөй абалы, аймагы, адабияттар берилген эмес. Жоокерчилик жол-жоболор деген бөлүк менен таанышып чыккандан кийин аны кошуунун зарылдыгы деле жок беле деген ой жаралды. Жалпы эле мүнөздүү

дагы бир мүчүлүштүктү белгилей кетүүнү туура көрүп турам. Сунушталган адабияттардын тизмесинде бул маселелерди өз изилдөөлөрүндө чагылдырган кесипкөй этнографтардын эмгектери көрсөтүлгөн эмес (Ф. Фиельструп, С. Абрамзон, Т. Баялиева, А. Джумагулов, А. Мурзакметов, А. Усубалиева ж.б). Андан сырткары К. Жусупов, К. Иманалиев түзгөн “Кыргыздар” көп томдугун, Москванын “Наука” басмаканасынан 2016-ж. жарыкка чыккан “Кыргызы” томун колдонуп, адабияттардын тизмесине кошууну сунуштайт элем.

Сунушталган улуттук тизменин түзүмү, мазмуну, түшүнүк жана терминдерди орду менен колдонуу боюнча башка дагы айрым калпыстыктар кезигет. Ошондуктан авторлор аны кайрадан карап чыгып оңдоо-түздөө иштерин жүргүзсө жакшы болот эле. Ошону менен бирге эле “Айгине” илимий-маданий борборунун кызматкерлери тарабынан жасалып жаткан аракет жогору бааланышы керек деп эсептейм.

Терең урматтоо менен,

Амантур Жапаров, этнограф, тарых илимдеринин доктору, КРдын антропологдор ассоциясынын мүчөсү.